

Тетяна Бевз

ІСТОРИЧНІ І СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МІСТА ОДЕСИ

У статті розглянуто історичні і соціокультурні засади політичної ідентичності міста Одеси. Охарактеризовано шляхи фіксації подій «політичної історії» у знаках і символах міста. Здійснено аналіз назви міста, герба, назв вулиць, пам'ятників на предмет зв'язку з політичними процесами різних історичних періодів життя громади. Виявлено маркери ідентичності місцевої громади, способи їх політизації.

Ключові слова: політична ідентичність, Одеса, громада, образ Одеси, політична історія.

Tatiana Bevz. Historical and socio-cultural foundations of the political identity of Odessa. The article deals with the historical and socio-cultural foundations of the political identity of Odessa. Characterized by fixing the events of "political history" in a sign and symbol of the city. The analysis of the city's name, emblem, street names, monuments on the subject due to the political processes of different historical periods of the community. Markers revealed the identity of the local community, how their politicization.

Key words: *political identity, Odessa, community image Odessa political history.*

Ніде, у жодній країні світу не скупчувалася на такому малому просторі така велика кількість народностей, притому таких різних у норовах, мові й одязі, релігії і звичаях.

Із донесення градоначальника м. Одеси у 1803–1814 рр. герцога Рішельє
// Многонациональный одесский край.
Документы. Очерки. Материалы. – Т.1.
– М., 1997. – С. 38

Що таке мистецтво жити в Одесі: жити самим і не заважати жити іншим.

Каминская И. Искусство жить в Одессе // Фаворит удачи. – 2006. – Октябрь (№2).

Міська громада для конструювання своєї ідентичності використовує маркери простору і часу. У символічному просторі міста Одеси співіснують між собою локальна, регіональна, етнічна, національна, радянська, сучасна і європейська моделі минулого. Назва «Одеса» викликає надзвичайно багато різноманітних асоціацій, це, насамперед, гуморина, сонце, море, портове місто, вільний дух, знаменита «одеська мова», що не має аналогів у світі, а також «одеський канон», «одеський міф», це й специ-

фічна «одеська ментальність», а також національність – «одесит». Одеса – це і «морські ворота» України, найбільший портовий комплекс, один із провідних промислових і ділових центрів країни, центр зовнішньоекономічної діяльності, в якому функціонує вільна економічна зона (ВЕЗ) «порто-франко» (єдине місто України, яке має досвід функціонування ВЕЗ), місто-курорт, визнаний центр освіти і науки, центр міжнародного туризму, центр культури, в якому упродовж двох століть синтезувалися культури багатьох народів і національностей.

Пошук слова «Одеса» в Інтернеті дасть змогу ще більше розширити свої знання і підкріпити певні асоціації. Адже Одеса – це 8 міст з однаковою назвою «Одеса», розташовані у 8 штатах: Вашингтон, Делавер, Флорида, Міссурі, Небраска, Нью-Йорк, Техас і Міннесота (США), Називаються вони по-різному, одні – «City», інші – «Town». Одеса – це і студійний альбом «Odessa» (1969) групи «Bee Gees», і бестселер «The Odessa File», а також столовий сервіз, шкіряне пальто, весільний альбом, торшер, самовар і ін. Крім того, є усі підстави стверджувати, що Одеса ще й міф. Ключовими елементами «одеського міфу» В. Свирська і К. Хемфрі називають – свободу, торгівлю, гумор, «одеську мову», гармонійне і космополітичне співіснування [1, с.87].

Одесу можна вважати й символом кочового існування людини, «від ностальгії за *іншим*, заможнішим, теплішим, щасливішим і неспішним життям» [2,с.26]. Різні культури, традиції, віросповідання – все це невід’ємні складові Одеси. Все це повинно співіснувати у мирі, дружбі, взаєморозумінні й взаємній повазі. Саме завдяки розмаїттю національностей, переплетінню культур і традицій утворилася та незвичайна, неповторна, незрівнянна атмосфера, відома всьому світу [3]. А ще – «в Одесі вже не народжується місцеве населення. Народжуються емігранти» [4, с.126]. Територія Одеси має давню історію. Адже «греки, скіфи і сармати, слов’яни, хозари і генуезці, татари і турки – усі народи, які обживали цей регіон, намагалися, кожний на свій лад, облагородити її» [5, с.3].

Колискою Одеси, місцем, де вона виникла, було поселення Качибей. Точна дата появи поселення невідома. Назва у різних джерелах децю різниця, і це можна пов'язати з особливостями різних мов: Качибей, Катцубеєв, Коцюбей, Коцюбеєв, Котцубієво, Хаджибей, Гаджибей, Аджибей. Перша письмова згадка про Хаджибей зафіксована у 1415 р. Дата заснування міста Одеси – 2 вересня 1794 р. Перша згадка у офіційному документі 27 січня 1795 р. зазначала: «Наказуємо заснувати Вознесенську губернію з губернським містом Вознесенськ на річці Буг, а з новостворених міст – татарське селище Хаджибей перетворити в приписне до татарського округу м. Одеси» [6]. Назва «Одеса» походить від жіночої форми давньогрецької колонії Одесос. Власне, архетип жінки тісно вплетений у ідентичність міста. Неофіційні назви міста – Перлина Чорного моря; Одеса-мама; Південна Пальміра; Південна столиця України, Перлина біля моря, Маленький Париж, Маленький Петербург, Маленька Венеція, Королева Чорного моря, Російське Чикаго, Адес або Одес, столиця гумору. Власне, «Одеса – місто романтизму, романтики, вона – фразер, позер, вся шовкова, – хіба тут можна мислити, невиліковно страждати, трагічно ридати?» [7, с.333].

Територію нового міста освоювали іноземці, насамперед, німці, італійці, греки, поляки, болгари, албанці. Навіть управління містом упродовж перших трьох десятиліть перебувало у руках іноземців – першим був О. Де-Рибас (іспанець). За наказом Катерини II. О. Де-Рибас 27 травня 1794 р. був призначений головним упорядником порту і міста, а у червні згідно з імператорським розпорядженням він став ще й армійським начальником – керівником розквартированого в Хаджибеї Чорноморського гренадерського корпусу, тобто став одночасно флот-

Якщо стосовно до зовнішньої краси Одесу називали «Південною Пальмірою», а за внутрішнім складом» – «Маленьким Парижем», то завдяки своєму швидкому зростанню вона, по справедливості, мала бути названа Російським Чикаго».

Иллюстрированная история Одессы. – Одесса. – С.37–38.

ським, армійським і громадським начальником у Хаджибеї. Його по праву вважають засновником міста.

Першими градоначальниками (посадова особа з правами губернатора, який керував містом з прилеглими до нього землями) Одеси були французи – Д. Рішельє (1803–1814 рр.), Граф де Ланжерон (1815–1820 рр.). Завдяки вмілому керівництву містом за одинадцять років градоначальства Д. Рішельє Одеса перетворилася з малого селища у впливове торгове місто. О. Ланжерон поєднував декілька важливих посад у Російській імперії, зокрема, Херсонського військового губернатора, градоначальника Одеси і керівника громадської частини Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній, на які був призначений 16 листопада 1815 р. Під час керівництва Одесою графом де Ланжероном почала виходити перша міська газета «Мессаже де ля Русі мерідіональ». Завдяки його зусиллям було відкрито заклад мінеральних вод у міському саду, розбито ботанічний сад, який відіграв значну роль в озелененні як Одеси, так і всього краю.

Змістовна характеристика Одеси засвідчила: «Виникнувши з великих руїн безумних битв і кровавих міжусобиць багаточисленних народів, які населяли ці благодатні землі, Одеса для них стала рідною мамою, приголубила, заспокоїла, нагодувала дітей своїх нерозумних. І вони полюбили її всією душею, поріднившись між собою на віки. Ось чому в Одесі не розділяють людей за національностями і расовими ознаками» [5, с.3]. Разом з тим, «ніде у світі так вдало не переплелися звичаї і культурні традиції різних народів. Одеса з моменту її заснування увібрала в себе краще, чим славилися такі міста-космополіти древності і середньовіччя, як Александрія, Карфаген, Тір, Константинополь і ін.» [5, с.3]. Власне, основними маркерами для позначення давньої історії Одеси були вулиці (про них пишуть практично усі, хто приїздив в Одесу), релігійні споруди і пам'ятники святим. Саме вони визначали соціальний простір Одеси в минулому. З іншого боку, важливо розглянути місто як соціальний текст, який дає змогу маркування простору і водночас

проектування «ідентичності» на місто. Головним фактором конструювання політичного простору, який є частиною певної соціальної системи, виступає індивід зі своїми почуттями, вподобаннями, переконаннями, за допомогою яких він ототожнює себе з конкретним «політико-географічним образом», усвідомлюючи свою тотожність, спорідненість з ним, власне, формуючи свою ідентичність.

Перший перепис населення відбувся у 1795 р. Тоді населення Одеси становило 2 тис. 349 осіб [8, с.533].

Таблиця 1.

Згідно з ревізією 1795 р.*		
№	Чоловіки	Жінки
1. Купці російські	84	65
2. Міщани	1218	457
3. Євреї	150	96
4. Греки	129	100
5. Болгари	33	28
Всього	1614	746

Дещо інші дані містяться на одеському сайті. Цікаво, що загальна кількість жителів Одеси наводиться однаковою, незважаючи на те, що одне джерело стверджувало, що перший перепис населення був проведений у 1795 р. [9, с.47], а інше, що у 1797 р. [6] За переписом 1797 р.: з 2349 жителів, що офіційно рахувалися «обивателями», – 566 були втікачами, поміщицькими селянами, 500 – біглими казенними селянами, 295 – з чорноморських козаків, 240 євреїв, 60 болгар, 224 греків [6]. Натомість інше джерело доводить, що перший перепис відбувся у 1797 р. і нараховував 3455 осіб [10].

Як стверджував Е. Еріксон, «ідентичність людини або групи може бути співвіднесена з ідентичністю «Іншого» або «Інших». Процес встановлення ідентичності – це процес постійної диференціації, «образ значущого Іншого».

* Таблиця складена на основі даних: Надлер В. К. К истории изучения Одессы. – Одесса, 1893. – С.47.

Тому важливою для нас була оцінка міста іноземцями, приїжджими. Це був погляд «Іншого», «Чужого». Важливо пам'ятати, що тексти про місто допомагають конструювати образ міста. І у час, коли ЗМІ не були настільки поширеними, конструювати образ міста допомагають мемуари, щоденники, художня література. Уже у 1812 р. Огюст де Лагард так охарактеризував образ Одеси: «Це чудове місто, дивна швидкість, з якою воно росте; всі житлові будинки здебільшого двоповерхові, побудовані з каменю, вулиці широкі і рівні. Будівництво мостових затримується через те, що важко дістати для цієї мети міцний камінь, однак тротуари прикрашені двома рядами дерев» [11, с.52]. За допомогою записів іноземців можна довідатися і про релігійні вподобання, освіту і культуру місцевих жителів: «У місті діють православна церква і католицькі храми, гімназія, публічні курси, інститут благородних дівчат, лікарня, театр, у якому ставлять вистави російською, польською, італійською і німецькою мовами, ботанічний сад....» [11, с.52]. Важливо зазначити, що уже у 1829 р. почали працювали: фабрика мінеральних вод, фортепіанна і палітурна фабрики і канатний завод.

Надзвичайно вдалу характеристику Одеси дав у 1830 р. М. Медичі: «Одеса – славне містечко, обширне, багатолюдне і торгове, яке до переходу у склад російської держави являло собою непоказний куточок і мало поблизу моря, де зараз карантин, безсилу фортецю, яка називалася Хаджибей» [11, с.89]. Визначаючи народності, які проживали в Одесі, він зазначав, що «Одеса – місто майже всіх народів, особливо європейців: тут ви зустрінете комерсантів усіх націй і міст, які ведуть зносини з великими містами Європи...» [11, с.89]. Характеризуючи місто, іноземець писав: «Місто це досить просторе і розміщене на площині, вулиці широкі і прямокутні, по обидва боки кожної вулиці влаштовані кам'яні канами, куди стікає вода, бруковані тротуари для пішоходів, посередині ж залишається широка дорога, небрукована, для возів. Базар і розкішні магазини влаштовані на великих вули-

цях. Усі будинки кам'яні, красиві, багато двоповерхових і триповерхових, покритих міддю» [11, с.89]. Не менш цінними були й враження від Одеси Марка Твена: «З вигляду Одеса точнісінько американське місто: красиві широкі вулиці, та до того ж прямі, невисокі будинки (в дватри поверхи) – просторі, охайні, без всяких вигадливих прикрас, уздовж тротуарів наша біла акація, ділова метушня на вулицях і в крамницях; квапливі пішоходи, будинки і все навколо новеньке з голочки, що так звично нашому оку, і навіть густа хмара пилу огорнула нас немов привіт з милої нашому серцю батьківщини, – так що ми ледь не пролили вдячну сльозу, ледь втрималися від міцного слівця, як-то освячено добрим американським звичаєм. Куди не глянь, вправо, вліво, – скрізь перед нами Америка! Ніщо не нагадує нам, що ми в Росії» [12]. Цікаво, що перший комерційний банк був відкритий у Одесі у 1801 р. Його капітал становив 3 мільйони рублів.

Визначаючи політичну ідентичність Одеси, варто скористатися оцінкою П. Херліх: «Становище, клімат, *дистанція від центральної влади*, меркантильний шлюб Чорного моря з чорноземом, попит і пропозиція, етнічно строкате населення, *розумні адміністратори*, – все це збіглося. Все разом це дало те, що не можна ані повторити, ані зімітувати» [11, с.4]. Першим пароплавом на Чорному морі став пакетбот «Одеса» з 56 пасажирями на борту, який здійснив перший рейс у 1828 р. до Криму.

У 1796 р. Одеса стала повітовим містом Новоросійської губернії. 22 квітня 1798 р. було затверджено міський герб із надзвичайно лаконічною символікою, яка характеризувала місто як морський порт: «У верхній, золотій, частині щита державний орел; у нижній, червоній, частині – срібний якір». Старовинний герб Одеси був найдавнішим за часом свого виникнення і найпростішим за своєю композицією і геральдичним змістом.

Упродовж 1805–1874 рр. Одеса була центром Новоросійського генерал-губернаторства, а згодом стала повітовим містом Херсонської губернії з правом вільної торгівлі і статусом градоначальства. Адміністративні зміни

не вплинули на символіку її герба. Одеса упродовж XIX–XX ст. використовувала герб 1798 р. Щоправда, у 1875 р. герольдмейстер Б. Кене розробив проект нового герба, який не був затверджений. Це був червоний французький щит, у центрі якого розміщене срібне зображення якоря з чотирма лапами. У верхній лівій золотій частині герба було зображення двоголового орла, увінчаного трьома коронами. Щит увінчаний золотою з червоними швами короною з п'ятьма вежами. За щитом розміщувалися навхрест покладені два золоті якорі, оповиті червоною Олександрівською стрічкою. Такий герб символізував епоху Російської імперії.

Популярності молодій Одесі у Російській імперії і за кордоном надавав людський поголос. В Одесу приїздили болгари і греки, албанці й італійці, вірмени і французи, росіяни і українці, поляки і євреї. Може, саме тоді і виник знаменитий вислів «Одеса-мама», адже вона давала всім охочим свій притулок. Власне, є підстави стверджувати, що тоді й виник знаменитий одеський міф про етнічну різноманітність міста і її гармонійне співіснування.

За свідченням очевидців: «...населення [Одеси] розмовляє 50 мовами... Розмаїття складу населення за рідною мовою обумовлюється тим, що уряд сприяв поселенню в Одесі іноземців, як-то: греків, німців, румунів і т.і., почасти стимулював це переселення наданням переселенцям значних пільг... На строкатість племінного складу населення значно впливало також і приморське розташування Одеси, яка є великим портом і міжнародним ринком» [13, с.46]. Разом з тим відзначалося, що «Одеса не була місцем для виняткового панування будь-якої національності – усі були однаково рівні, однаково вільні, і результатом цієї свободи і цієї рівності та вільної конкуренції сил, що з цього випливало, було нечувано швидке зростання міста, процвітання і збагачення усього Новоросійського краю» [9, с.6].

У першій половині XIX ст. німецький мандрівник дав таку характеристику мовної ситуації в Одесі: «Російська є мовою простих людей, слуг, ринку і порту, а також офіційною мовою влади. Італійською розмовляють італійці та греки, це мова комерції і біржі. Французькою розмовляють у вишуканих колах ... Змішання мов, яке спостерігається майже скрізь у Росії, досягає воістину вавилонського рівня в Одесі» [14, с.420].

Натомість О. Де-Рибас аргументував «за» російську ідентичність Одеси: основне населення було російським; внутрішня торгівля була дуже обширна, «російська», і абсолютно не залежала від іноземного впливу; іноземці (і іногородці) становили «поверхове» населення, тобто зазвичай були більше на увазі, хоча і тримали у своїх руках діяльність одеського порту [1, с.90]. Цікаво відзначити, що моральним кредом одеського градоначальника М. Воронцова було: люди з владою і багатством повинні так жити, щоб інші прощали їм цю владу і багатство.

Характеризуючи ситуацію в Одесі у 1850–1860 рр., «... за винятком чиновництва, російське населення, тобто великоросіяни та українці, займають тут досить незначні місця відіграють останню роль працівників-трудівників», якби довелося Одесі виставити прапор національності, яка, відповідно, переважає у ній, то, ймовірно, він виявився б єврейським чи греко-єврейським» [15, с.138, 141].

На початку XX ст. В. Жаботинський відзначав: «Навіть незважаючи на те, що вона перебувала в Росії і за мого часу була русифікована мовно, Одеса насправді не була російським містом. Вона не була і єврейським містом, хоч євреї й були, очевидно, найбільшою етнічною спільнотою, особливо, якщо зважити на те, що половина так званих росіян насправді були українцями, тобто людьми, що відрізнялися від росіян як американці від англійців або англійці від ірландців» [16, с.241]. Особливості одеської багатоетнічності можна простежити за переписом 1926 р.

Таблиця 2.

Національності м. Одеси за переписом 1926 р.*

Національності	Чоловіки	Жінки	Обидві статі
Росіяни	73214	89575	162789
Українці	38025	35428	73453
Білоруси	1500	1001	2501
Поляки	4456	5565	10021
Чехи і словаки	146	115	261
Серби	94	41	135
Болгари	664	522	1186
Латиші	378	219	597
Литовці	497	460	957
Латгальці	1	0	1
Німці	2448	3074	5522
Англійці	10	15	25
Шведи	9	14	23
Голландці	1	2	3
Італійці	72	87	159
Французи	15	63	78
Румуни	85	68	153
Молдовани	702	346	1048
Греки	683	694	1377
Албанці	7	3	10
Євреї	69515	83728	153243
Караїми	264	338	602
Фіни	15	5	20
Карели	6	0	6
Ести	116	89	205
Зиряни	3	0	3
Вотяки	7	0	7
Марійці	13	0	13
Мордва	66	2	68

* Таблиця складена на основі даних: Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1928–29. Том 10–16. Таблица VI. Население по полу, народности.

Продовження табл. 2

Мадяри	32	20	52
Гагаузи	1	0	1
Чуваші	17	0	17
Татари	318	178	496
Башкири	4	0	4
Нагайбаки	1	0	1
Цигани	26	31	57
Самоїди	1	0	1
Китайці	15	6	21
Корейці	2	0	2
Грузини	153	55	208
Абхазці	2	0	2
Чечени	3	0	3
Інгуші	1	0	1
Лезги	3	0	3
Вірмени	1071	772	1843
Айсори	3	2	5
Кайтаки	4	0	4
Осетини	9	1	10
Перси	42	16	58
Тюрки османські	28	7	35
Киргизи	1	1	2
Узбеки	2	0	2
Інші народності	10	15	25
Інші	201	168	369
Всього громадян СРСР	194962	222728	417690
Іноземці	1935	1237	3172

Таким чином, фактом є те, що для Одеси характерна етнічна толерантність. Саме в Одесі вона набуває, як стверджують В. Сквирська і К. Хемфрі, «особливої вагомості: проектує позитивний образ самої себе в середовищі, не вільному від напруженості і недовіри. Однак вона не сприяє створенню нових соціальних

інститутів і відносин, що не припускає емпатії стосовно «іншого», тому її буде правильно назвати «негативною» толерантністю» [1, с.87].

Наявність у Одесі представників багатьох національностей, ймовірно, сприяло тому, що з'явилася навіть особлива «одеська мова», аналогів якій немає у світі. За межами Одеси її називають по-різному: одеський говір, одеський сленг, одеський жаргон, одеський мовний колорит, типово одеські вислови, російська мова одеситів, одеські слівця, одесько-блатний жаргон, одеське міське койне, характерні одеські фрази, одеське наріччя, одеський діалект. «Ми не знаємо, як була створена одеська мова, але в ній ви знайдете по шматочку з будь-якої мови. Це навіть не мова, це вінегрет з мови. Сіверяни, приїжджаючи до Одеси, стверджують, ніби одесити розмовляють якоюсь «китайською мовою». Це не зовсім точно. Одесити розмовляють швидше «китайсько-японською мовою». Тут чого хочеш, того і запитаєш» [17, с.320].

Важливо відзначити, що «Одеська мова не визнає ані відмінків, ані дієвідмінків, ані узгоджень – нічого! Це мова справжніх базік. Мова вільна, як вітер» [17, с.320–321].

Крім того, «одеська «мова» не була зібранням випадкових неправильностей російської мови, вона мала глибокі коріння й міцні традиції, свої «норми» і «правила»... Російська мова міщан найбільше відчула на собі вплив української і єврейської мовних стихій» [18, с.876].

Колорит одеської мови не зникає. У книзі «Одесский язык» В. Смирнов написав: «29 квітня 2008 року. Увечері вмикаю телевизор, на одному з одеських телеканалів транслюється політико-аналітична передача, під час якої звучить: «маргінальний ідіОт», «понти колотять», «йде на цирлочках». І що ви мені на це маєте сказати? Одесу і її специфіку ховали ще за моїх прапрадедушків, а також при їх дітях, онуках і правнуках, а вона собі живе далі і в антон не дме» [19].

В. Дорошевич стверджував, що «така одеська мова, начинена мовами усього світу, приготовлена по-грецьки, з польським соусом» [17, с.321]. Натомість, «одесити,

попри все це, запевняють, ніби вони розмовляють «поросійськи» [17, с.321]. В. Жаботинський у 1930 р. писав: «У Одесі і загальна *lingva franca* ... я з обуренням заперечую широко поширене непорозуміння, ніби це зіпсована російська. Перше, не зіпсована, по-друге, не російська. Не можна за зовнішньою подібністю словника говорити про тотожність двох мов. Справа в зворотах і у фонетиці, тобто в тій невлесимій суті всього путнього, що є на світі, яка називається національністю. Особливий мовний зворот свідчить про те, що у даної народності (одеситів – Т. Б.) хід думки інший, ніж у сусіда ... Словник, якщо підслухати його біля самих витоків масової говірки, зовсім не той, що у сусідніх дружніх націй, російської та навіть української» [16].

Л. Утьосов у книзі «Спасибі, серце» пригадував, як москвичі потішалися над його одесизмами. А у написаній набагато пізніше «Московській сазі» В. Аксьонов розповідав, як ці самі одесизми стали модними московськими слівцями [19]. Цікаво, що багато слів, які росіяни заховували виключно до блатного жаргону, слова одеської мови, типу «ша», вже красуються на сторінках «Толкового словаря современного русского языка» у 3 томах, опублікованого у Москві у 2006 р. Вийшов друком і фразеологічний словник одеської мови В. Смирнова під назвою «Умер-шмумер, лишь бы был здоров!», а також його «Русско-одесский разговорник», «Полутолковый словарь одесского языка», «Таки да большой полутолковый словарь одесского языка» у 4 томах.

Доречно зауважити, що в Одесі «основна мова – російська, хоча державна мова в Україні одна, українська. Однак це не означає, що в Одесі переважає російське населення. Перш за все варто зазначити, що більшість одеситів не вважають себе ані росіянами, ані українцями, ані будь-ким ще, а одеситами» [20].

П. Пильський, характеризуючи одеситів, був досить категоричним: «Одесит – тип. Це – російський марселець. Легковажний хвалько, ледар, весь зовнішній, неперевершений брехун, завзятий дотепник» [7, с.331]. І з цього

він робить наступний висновок: «Перше враження: Одеса місто ледарів. Ніби ніхто нічого не робить. Усі навкруг – якісь щасливі ледарі. Сидять на лавах під деревами, дивляться на небо і позіхають, нудячись від спеки і бездіяльності» [21, с.330]. Натомість А. Аверченко дав таке самовизначення одеситам: «одесити не схожі ані на москвичів, ані на харківчан» [22, с.325]. П. Пильський стверджував, що «Одеса – гордість натовпу, місто вулиці. Харків – тиша і спокій. Одеса – шум і гамір» [7, с.331].

Досить вдалу характеристику одеситам дають у своїй статті В. Сквирська і К. Хемфрі: «Справжній одесит – це корінний городянин, людина, яка народилася або виросла в Одесі (принаймні провела у місті більшу частину свого працездатного віку). Він розмовляє по-російськи, володіє одеськими мовними зворотами і звик «варитися» у етнічно змішаному середовищі» [1, 97]. М. Познер стверджував, що «одеситом залишаються назавжди, незалежно від місця проживання», і відбувається ідентифікація справжньої Одеси з «колишніми» [22, с.11].

Не менш оригінальне визначення містить ґрунтовне видання «Історія Одеси»: «Одесити – особлива спільність людей зі своєрідним станом душі» [23, с.466]. Наявність особливої спільноти одеситів сприяла формуванню і «одеської національності». «Одеська національність» – не тільки декоративний образ, але значною мірою живий факт [24]. Адже, «на ґрунті, удобреному працею і добротою, Одеса... народила із сотні і однієї національності єдину – національність одесит, представники якої яскраво відрізняються почуттям гумору, працелюбством, дотепністю, красою, так щедро дарованою їм природою» [5, с.3]. У контексті любові до Одеси з'явилося і визначення «одеський націоналізм», який має дещо особливий зміст: «Мій націоналізм – єдиний з усіх, угодних Богу. Бо стоїть у Писанні, що всі люди – брати. Мій націоналізм переданий мені у спадок і був основою основ Одеси. Якби не було б його, не було б Мами. Місто б було, Одеси б не було» [25]. З таким же глибоким патріотичним почуттям писав про Одесу П. Пильський: «І я вражений, полонений, заворожений нею, цією легковажною,

життєрадісною, пристрасною, веселою Южанкою. Жодне місто не має стільки вірних патріотів» [7, с.331]. Емігранти про себе пишуть: «Ми всі – ці самі особи одеської національності, просто росіяни, російські євреї, росіяни-греки, італійці, німці, українці ... от тепер і американці теж» [26].

Важливим символічним маркером у конструюванні образу міста виступають вулиці. *Вулиця* – творіння людини і вона, як дзеркало, відтворює її життя: і побут, свята, будні, радість і печаль. Вона – своєрідний соціальний барометр. Крім того, назви вулиць відтворюють політичну історію Одеси. Характерною особливістю Одеси є її асоціація з «Іншими», «Чужими», це яскраво засвідчують назви вулиць, які відтворюють чужоземну присутність – Італійська, Грецька, Болгарська, Єврейська, Польська, Велика і Мала Арнаутські, тобто албанські вулиці, Французький бульвар, Польський спуск. Іспанська вулиця (разом з Іспанським провулком) знаходиться на Слобідці. Також там є вулиця Українська і Латвійський узвіз. У районі Царського села є вулиці Білоруська і Естонська. На Ближніх Млинах – вулиця Литовська. А вулиця Угорська розташувалася в селищі Судноремонтників. Є навіть Індійська вулиця в Одесі. Була в Одесі і Німецька площа, у центрі якої розташована головна церква одеських німців – кірха. Передмістя Одеси мали назви: Аркадія, Лівенталь, Марієнталь, Люстгоф, Мангайм. Належність одеситів до різних релігійних конфесій і дислокацію культових будівель зафіксували назви Троїцької, Преображенської, Успенської, Церковної вулиць, Соборної площі, Богословського, Євангелічного, Лютеранського, Покровського, Різдвяного провулків [27].

Важливо й те, що політична ідентичність Одеси також пов'язана з «Чужими», оскільки домінуючу роль у політичному житті і управлінні на початку її створення відігравали іноземці, які перебували на державній службі – європейські політичні і військові діячі, митці та комерсанти. Плануванням Одеси займався іспанець Хосе де Рібас (на його честь – вул. Дерибасівська). Варто зазначити, що Одеса – одне з небагатьох міст України, яке

будувалося за розробленим планом. Модель «ідеального міста», яку запропонував Ф. Деволан, стала одним з найбільш значних досягнень містобудування російського класицизму: місто розділене довгими прямими вулицями на правильні квартали, які змикаються під кутом 45°, ключове місце займала Соборна площа з головним православним собором [28].

У 1803–1814 рр. губернатором був француз де Рішельє (на його честь – вул. Рішельє), а згодом теж француз – А. Ланжерон (Ланжеронівська вулиця увійшла в історію Одеси як вулиця, на якій був закладений перший будинок у місті – будинок генерал-поручика князя Г. Волконського. Було це у рік заснування Одеси, 22 вересня 1794 р.). У перші роки існування третину населення міста становили іноземні купці з Греції, Туреччини й Італії, мовою комерції і офіційного діловодства була італійська мова, а одним з перших органів управління Одесою був Іноземний магістрат.

Назви вулиць увіковічували імена царів, імператорів, членів їх родин, знатних вельмож, намісників краю і градоначальників – Петра Великого, Катерини II, Олександра I (Олександрівський проспект, Олександрівська площа) Олександра II (Олександрівська площа, Олександрівський парк), княгині Нарішкіної і її нащадків (Софіївська, Ольгіївська, Надеждинська, Нарішкінський узвіз) графа Розумовського та ін. [29].

Підтвердженням того, що Одеса – це місто біля моря, були назви вулиць – Гаванна, Морська, Чорноморська, Матроський спуск, Маяковий провулок. За назвами можна визначити, чи це вулиця для обраних, наприклад, Дворянська (розташована у центрі міста), чи для народу – Міщанська на кордоні з робітничою Молдаванкою. Про професії нагадують: Каретний провулок, Ремісничка, Дігтярна, Ковальська, Провіантська вулиці.

За «головними» будівлями названі – Думська, Вокзальна, Митна, Ярмаркова площі, Казармений і Штабний провулки, Базарна, Гімназична, Канатна, Млинова, Водопровідна вулиці.

В архітектурі Одеси представлені основні архітектурні стилі – від класицизму до варіантів бароко і модерну. Найбільш знамениті архітектурні ансамблі – Приморський бульвар з Бульварними (Потьомкінськими) сходами, на перехресті яких стоїть перший у місті пам'ятник – герцогу Рішельє; вулиця Дерибасівська з Міським садом; Соборна площа зі Спасо-Преображенським собором; колонада і палац Воронцова; вулиці М. Гоголя і Ланжеронівська.

Траплялися поодинокі випадки змін назв вулиць. Зокрема, Нової на Маразлієвську, Глухої на Запорізьку, Канатну на Полтавської перемоги, а Шпитальну на 19 лютого 1861 р. (це видавалося дещо дивним, оскільки кріпосного права в Одесі ніколи не було). Тотальне руйнування топоніміки старої Одеси розпочалося у 1920 р. уже у радянський період.

Якщо Думська площа у дореволюційній Росії асоціювалася з пануванням привілейованих класів, то зміна назви у радянський час на площу Комуни свідчила, з одного боку, про владу народу, а з іншого – про владу комуністів як політичного класу. Р. Александров зазначав: «Більшовики називали їх (вулиці – Т. Б.) іменами своїх вождів, воєначальників, катів, письменників. Були серед них дійсно великі (нехай зі знаком «мінус») історичні особистості: Маркс – він витіснив на карті Одеси Катерину II, Енгельс – Маразлі, Ленін – Рішельє. Але більшість «новоселів» через всього декілька років після узурпації ними назв старих одеських вулиць ставали невідомими для городян. Хто такі Вайсман, Тарло, Хмельницький, чиїми іменами були названі Гімназична, Реміснична, Садова (їй пощастило більше, ніж іншим – незабаром стара назва повернулася)» [30].

У назвах вулиць були увіковічені соратники В. Леніна – Я. Свердлов, М. Калінін, Ф. Дзержинський, Г. Орджонікідзе, В. Куйбишев, С. Кіров, В. Воровський, В. Володарський, М. Бауман, Г. Петровський, комуністи, які боролися за встановлення радянської влади в Одесі – Я. Гамарник, М. Ласточкин, Ж. Лябур, О. Соколовська,

керівники братських комуністичних партій – К. Цеткін, Е. Тельман, Г. Дімітров, М. Тореза, Д. Ібарурі, Ю. Фучек, осноположники марксизму – К. Маркс, Ф. Енгельс, керівники німецького робітничого руху – К. Лібкнехт, Р. Люксембург [29, с.48].

Трапляються у історії назв вулиць навіть дещо парадоксальні ситуації. Незважаючи на те, що для Одеси 8 Березня не було річницею якоїсь важливої історичної події, значущість свята для міста підкреслює той факт, що його ім'ям названо 6 вулиць, 9 провулків і 1 спуск.

Увіковічені у назвах вулиць і герої Великої Вітчизняної війни: двічі Герой Радянського Союзу М. Неделін, Герой Радянського Союзу М. Краснов, двічі Героя Радянського Союзу В. Чуйков, В. Авдеев (вулиці у Київському районі м. Одеси). Вулиці генерала Цветаєва і генерала Плієва є у Іллічівському районі. Ім'ям генерал-майора І. Швигіна названа вулиця у Приморському районі. 27 частина 3-го Українського фронту, які найбільше відзначилися у боях (10 квітня 1944 р.) за визволення міста, було присвоєно почесне звання Одеських.

Особливим соціальним простором для одеських вулиць і, власне, для самої Одеси був двір. Двір – це те соціальне поле, в якому проблема співіснування була не абстракцією або ідеєю, а щоденною практикою [1, с.110]. До недавнього часу одеські двори нагадували комунальні квартири, а часто і були їх своєрідним продовженням. Домашнє життя проходила на виду у всіх: сусіди перемовлялися, лаялися, з'ясовували стосунки з балконів і галерей; влітку спали на тих самих балконах або у дворі. Невід'ємним атрибутом двору був стіл і лавки [1, с.110]. Спомини свідчать: «Наш двір, як і вся Одеса, був багатонаціональним. У нас жили караїми, німці, поляки, євреї, росіяни, молдавани, серби. У будинку за рогом жила французенка. Моя мама-кравчиня часто брала в неї французькі журнали мод. А поруч жили греки, італійці, болгары. Це було для мене природне середовище проживання, в якому звичним зверненням до жінки було «мадам» [25]. Саме у дворах формувалася «одеська мова» – шляхом змішування фраз і слів з різних мов: ро-

сійської, їдишу, грецької, польської і т.д. «У дворі всі спілкувалися російською та на одеській же!» [25]. М. Кордонський яскраво описав життя одеського інтернаціонального двору: «За стінкою ззаду жив осілий циган дядько Михайло. Зверху над стелею – українець дядько Вася і його дружина тітка Роза. У цьому 60-квартирному будинку, заселеному працівниками взуттєвої фабрики, були, звичайно, росіяни, вірмени, молдавани, ще чи то арнаути (албанці), чи то гагаузи ... не тому, що забув – просто ніколи не уточнював. Ми так жили в Одесі завжди. Ми їли національні страви всіх цих кухонь на іменинах і похоронах. Ми з дитинства знали по кілька слів з багатьох мов ... легко здогадатися, яких. Нечисленні у той атеїстичний час віруючі ходили у різні церкви (синагоги, парткоми, молитовні будинки)» [25].

У радянську добу одеський двір дещо ідеалізувався. Двір часто асоціювався з «великою сім'єю», соціумом, в якому панували солідарність, почуття морального обов'язку і взаємодопомога. Це був приклад радянського колективу.

Не кожне місто має свою ментальність. Натомість «одеська ментальність» – явище чітко сформоване. З погляду Е. Гансової, «одеська» ментальність формувалася під впливом трьох соціальних обставин: особливостей господарської структури, підпорядкованої транспортно-торговельній діяльності; особливостей соціальної структури, яка відрізнялася багатоманіттям етнічних груп; особливостей культурної структури, що ввібрала в себе як культурні досягнення національних груп, які мешкали на цій території, так і взірці європейської культури, науки, освіти [31, с.9].

У роки радянської влади назва «Одеса» набула нового змісту, який був ідентичний усім радянським містам – місто революційної і трудової слави, героїзму і патріотизму. 21 грудня 1917 р. на нараді Ради солдатських депутатів від Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеси (Румчерод), якій у той час належала влада у місті, Одеса була проголошена «вільним містом». Доречно

зазначити, що 18 січня 1918 р. була створена Одеська Радянська Республіка, яка проіснувала до 13 березня. Одеська Радянська Республіка зі столицею в Одесі охоплювала території Херсонської і Бессарабської губерній. Верховна влада належала Раді Народних Комісарів на чолі з В. Юдовським. Одеська Радянська Республіка не була визнана самостійною державною одиницею. Причинами були, перш за все, нестабільна внутрішня політична ситуація і надзвичайно малий термін існування. Першими кроками нової влади були націоналізація великих підприємств, включаючи морський транспорт, експропріація житлового фонду у великих домовласників для передачі нужденним, боротьба зі спекуляцією і введення твердих цін на предмети першої необхідності.

З березня Одеська Радянської Республіки розпочала бої з окупаційними військами, які запросила Центральна Рада. Була навіть сформована Особлива Одеська армія, яка через свою нечисельність перейменована у Тираспольський загін. 13 березня 1918 р. Одеська Радянська Республіка у зв'язку з окупацією Одеси австро-німецькими військами припинила своє існування [32].

Одеса була джерелом літературної ідентичності у ХХ ст. для Е. Багрицького, С. Юшкевича, В. Інбер, С. Кірсанова, Л. Нікуліна, А. Штейнберга, С. Ліпкіна, які, у свою чергу, були творцями образу Одеси ХХ ст.

У 1940 р. в Одесі євреї становили 44,5% населення [25]. Друга світова війна і Голокост поклали край специфічному єврейському і космополітичному образу Одеси.

Радянська епоха запровадила свою символіку в Одесі лише 19 жовтня 1967 р. Власне, майже 50 років офіційної символіки не було. Герб являв собою перетятий жовто-червоний щит французької форми. У верхній жовтій частині розміщувалося стилізоване зображення броненосця «Потьомкіна» з червоним прапором. У верхньому правому кутку знаходилося також зображення Золотої Зірки міста-героя, у нижній червоній частині було срібне зображення якоря. Автором герба був Ю. Горюнов.

Одеса – місто храмів і церков з часу свого заснування. Однак у 1970 р. було зроблено опис храмів Одеси і виявилося, що збереглося лише 6 із 40, які були збудовані на початку XX ст.

З розпадом Радянського Союзу наступила і «криза ідентичності» або, за влучним визначенням Е. Еріксона, «вакуум ідентичності», який супроводжується страхом, тривожністю, жахами через те, що людина не зможе знайти місце у новій політичній реальності. З іншого боку, В. Хесле вважав, що «криза ідентичності» приводить до прогресу індивідів і створення нових політичних інститутів.

Політична ідентичність розглядалася як проекція національно-цивілізаційних, етнонаціональних, расових, релігійних, конфесійних, територіальних, вікових, гендерних, культурних і інших складових соціальної ідентичності у політичну сферу.

Прийняття Верховною Радою 1 листопада 1991 р. Декларації прав національностей України, проведення 16–17 листопада в Одесі міжнаціонального конгресу з проблем духовного відродження народів, які проживають в Україні, також сприяли створенню консенсусу в українському суспільстві.

Упродовж останніх десяти років радянської доби беззмінним головою виконкому міськради був В. Симоненко. З ним, здавалося, відійшла епоха колишньої партійної радянської номенклатури, епоха, люто ненависна демократам першої хвилі і така, яку азартно проклинали у суспільстві. Зі створенням вертикалі виконавчої влади, підпорядкованій Президенту, у Одеській області представником Президента було призначено В. Симоненка.

Політичне життя міста на початку 1990-х рр. яскраво проявлялося і ідентифікувалося з мітингами. Упродовж січня–лютого 1992 р. було проведено сім мітингів, і якщо у інших містах країни вони були досить масовими, зібрання у м. Одесі рідко перевищували 500 осіб. Основні вимоги, які фіксувалися у резолюціях, були схожі з

вимогами у інших містах України. Зокрема, мітингувальники вимагали відставки уряду; негайного початку земельної реформи і ухвалення ринкового законодавства, виходу України із СНД, реформи влади.

Процес становлення політичних партій відбувався повільно. Серед перших партій, які почали діяти на території Одеси, були: Демократична партія України, Партія демократичного відродження України, Соціалістична партія України, Народний Рух України. Активізували в Одесі свою діяльність і націонал-радикали, зокрема УНА-УНСО.

19 квітня 1992 р. пройшла установча конференція Одеської регіональної організації громадсько-політичного об'єднання «Нова Україна». Її ініціаторами були Партія демократичного відродження України, Об'єднана соціал-демократична партія, Одеське відділення Союзу юристів України, ліга підприємців з іноземними інвестиціями, обласна профспілка робітників кооперації, Чорноморсько-азовська асоціація лоцманів. Керівником регіонального відділення було обрано безпартійного депутата обласної ради В. Тимофєєнка.

На кінець 1992 р. у Одесі націонал-демократичний партійний спектр розділився на три напрями: націонал-радикальний, націонал-демократичний і ліберальний. Відбулася структуризація і лівого партійного спектра. Найбільш впливовою і дієвою і надалі залишалася Соціалістична партія України. Дія-ли також радикальні за поглядами маловпливові партії і громадські організації – Всесоюзна комуністична партія більшовиків, Товариство захисту Сталіна, Співдружність прихильників соціального оновлення, «Комуністи Одещини». Остання згодом, після відновлення діяльності КПУ, перетворилася в місцевий осередок КПУ. Внаслідок цього поряд із Соціалістичною партією України почала діяти Комуністична партія України. Прискорення зубожіння народу сприяло зміцненню позицій лівих сил.

У серпні 1993 р. було створено об'єднання «Демократична дія». Активізував свою діяльність і Громадський рух «Одеса», який згодом дістав назву Громадський форум «Одеса». Ініціатором його створення і очільником був голова Одеського міського комітету приватизації О. Костусев. Багатьом одеситам форум допоміг пережити важкі часи. Встановив стипендії дітям працівників міліції, які загинули під час виконання службових обов'язків. Разом з газетою «Вечірня Одеса» заснував премію «Люди справи», нею нагороджувалися ті, хто досяг високих результатів в економіці, науці, культурі та мистецтві. Організував перші в Одесі безкоштовні курси з вивчення української мови.

У 1993 р. О. Костусев ініціював збір підписів одеситів за надання російській мові в Одесі офіційного статусу. Міська рада ухвалила рішення про те, що у роботі підприємств, установ і організацій Одеси російська мова може використовуватися нарівні з українською. Це рішення чинне до цього часу.

Характерною особливістю 90-х років ХХ ст. було зниження чисельності населення Одеси, як складової «демографічної кризи 1990–2000-х років». Серед вагомих причин – негативний природний приріст і міграційний відтік. Відчутними були зміни і у етнічному складі населення Одеси. Відбувся приплив населення з провінції і сільської місцевості, українське населення збільшилося, порівняно з 1989 р., на 16%; на його частку припадало близько 62% населення міста, тоді як росіян стало на 10% менше і вони становили близько 29%. Л. Колесник пояснювала зменшення кількості росіян не стільки масовим відтоком на «історичну батьківщину», скільки зміною етнічної ідентичності [33]. Чисельність інших основних нацменшин (болгар, євреїв, молдаван, білорусів, поляків) скоротилася у діапазоні від 80% (євреї) до 20% (болгари) [34]. Однак, що вражає, незважаючи на те, що «майже зникли євреї.... знову з'явилася вулиця Єврей-

ська, ... з'явилися синагоги, єврейські газети, єврейські школи і дитячі садки ... » [36, с.73].

Застосувавши інтегративний підхід, Т. Воропаєва виявила умовно 15 етапів трансформації ідентичності в умовах незалежності. Для нас інтерес становлять перші дев'ять: 1) у 1991–1994 рр. пострадянська ідентичність займала перші місця (з 1-го по 5-те), але її відрив від інших форм ідентичності стабільно зменшувався; 2) упродовж 1994–2004 рр. значущість пострадянської ідентичності стрімко зменшувалася (хоча у групі етнічних росіян та російськомовних українців, які мешкають на Півдні і Сході України, пострадянська ідентичність усе ще займала досить високі позиції); 3) етнічна ідентичність у всіх групах поступово зростала (найбільш активне зростання було помічено у росіян, українців, кримських татар, євреїв); 4) дуже повільно зростала майнова ідентичність (найбільш значущою вона була для євреїв, вірмен, греків, росіян, поляків); 5) загальнолюдська (планетарна) ідентичність практично не змінювалася; 6) європейська ідентичність спочатку займала передостанні місця, але, починаючи з 1998–1999 рр., її значущість почала зростати (особливо у групі етнічних українців, поляків, угорців, словаків, румунів, кримських татар); 7) найбільш стрімко зростала європейська ідентичність у мешканців великих міст; 8) національна (або громадянсько-політична) ідентичність була законсервована упродовж 1991–1993 рр. у всіх групах, але починаючи з 1994–1995 рр., вона почала стрімко падати в групі етнічних росіян, білорусів, євреїв; поступове зростання цієї форми ідентичності у групі етнічних українців та в деяких групах національних меншин (передусім в групі етнічних поляків та кримських татар) простежувалося у 1997–1999 і 2004–2005 рр. (при цьому престижність національної (або громадянсько-політичної) ідентичності зростала більш повільно на Сході й Півдні України, на відміну від Півночі, Центру та Заходу України) [36].

Таблиця 3

Національний склад м. Одеси*

	Кількість (тис.людей)	у %		2001 р. у % до 1989 р.
		2001 р.	1989 р.	
м. Одеса	1010,3	100,0	100,0	92,1
Українці	622,9	61,6	48,9	116,1
Росіяни	292,0	29,0	39,4	67,6
Болгари	13,3	1,3	1,5	80,6
Євреї	12,4	1,2	5,9	19,1
Молдавани	7,6	0,7	1,0	69,1
Білоруси	6,4	0,6	1,1	54,2
Вірмени	4,4	0,4	0,4	110,0
Поляки	2,1	0,2	0,5	56,8

За даними інформаційно-соціологічного центру Одеського державного політехнічного університету (1996 р.) у Одесі проживало 57,8% українців і 37,2% росіян. На інші національності залишалося 5% (переписи 1873, 1892 і 1897 рр. давали, відповідно, 34,41%, 32, 96% і 31, 39% євреїв, а в трьох районах міста євреї становили близько 60% населення; сто років тому в чотирьохсоттисячній Одесі жило 17 000 поляків, 10 тисяч німців, 5000 греків, менш ніж по 2 тисячі татар, вірмен, французів, болгар, молдаван та ін. Росіян, українців і білорусів, разом узятих, було 237 тисяч, або близько 60%, з них росіян нараховувалося 80%. Таким чином, напівросійська і на

* Таблиця складена на основі даних: Численность и состав населения Одесской области по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года // <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/odesa/>

третину єврейська Одеса за минуле століття стала переважно українською. Причиною тому: окупація, сталінські виселення німців і греків, масовий від'їзд євреїв, в останні 10 років походив на втечу.

Закономірно, що медіакомунікації репрезентують особливості політичної ідентичності. Початок 1990-х рр. ознаменував появу не тільки нових політичних видань, а відновлення тих, які існували давно. Зокрема, уже у 1991 р. було відновлено випуск найдавнішої одеської газети «Одесский вестник», який почав виходити як орган міської ради з додатком «Думська площа» українською мовою. З 1992 р. виходили двомовна газета «Одесские известия» («Одеські вісті») (орган обласної ради) і щотижневик «Слово» (засновник – Жовтнева рада і Одеське бюро московської газети «Известия»). Великою популярністю серед одеситів користувалися «Вечерняя Одесса», «Чорноморські новини», «Юг». Станом на 2000 р. в Одесі виходило понад 300 газет, 75 журналів, альманахів і вісників.

Цікаво, що окремі видання мали національний характер. Відрадно відзначити, що активно починають створюватися етнічно-культурні товариства. Одним з перших 5 вересня 1988 р. був заснований грецький національний клуб «Еллада». Уже у 1990 р. в Одесі було створено ще три обласні товариства: вірменської культури, болгарське дружество, Одеське ім. А. Міцкевича відділення Спілки поляків в Україні – завдяки прогресивно налаштованій інтелігенції, яка виступала за відродження і розвиток культури, традицій, звичаїв і національної самосвідомості свого народу. У 1991 р. виникла Всеукраїнська Асоціація корейців України. У 1992 р. розпочали діяльність грузинське національно-культурне товариство «Сакартвело» і обласне німецьке національно-культурне товариство «Відергебурт». Найбільша кількість національно-культурних товариств була створена у 1992 р., серед них: обласне осетинське земляцтво «Алан», обласний азербайджанський культурний центр «Достлуг», Асоціація болгарських національно-культурних товариств та організацій

України, обласне дагестанське земляцтво «Дагестан», Всеукраїнська національно-культурна молдавська Асоціація «Лучаферул». Згодом створюються: Асоціація «Україна–Ізраїль», міська організація «В'єтнамське земляцтво», міське чеське товариство «Чеська бесіда», обласне відділення товариства дружби «Україна–Південно-Африканська республіка».

Упродовж 1988–2003 рр. в Одесі було створено понад 50 товариств, члени яких, розуміючи свою належність до окремого народу, самоорганізувалися і етнічно ідентифікувалися. Національно-культурні товариства стали осередками не тільки національної самобутності окремих народів, а й місцем, де сформувалося толерантне ставлення як до своєї нації, так і до інших.

З появою новітніх комунікацій в Одесі було створено «Всесвітній клуб одеситів». Клуб працює під гаслом: «Одесити всіх країн, єднайтеся!». За гучною вивіскою «всесвітність» ховається невелика група ентузіастів середнього і літнього віку, яка за рахунок спонсорської допомоги має приміщення і сайт в Інтернеті і періодично випускає газету. Свою мету вони бачать в об'єднанні всіх, хто відчуває себе одеситом, незалежно від національної належності та політичних переконань. Група складається в основному з представників творчої інтелігенції – активних зберігачів «одеського духу» і міфу. На думку членів клубу, його існування говорить саме за себе – жодному з інших міст колишнього Союзу не вдалося створити або утримати на плаву подібну громадську організацію. Програма клубу включає зустрічі з колишніми і нинішніми одеситами, презентації нових публікацій про Одесу і одеситів, виставки та просто можливість поспілкуватися тісною компанією.

Відразу після здобуття Україною незалежності, у 1992 р., був організований конкурс на кращий проект нового герба Одеси. За результатами конкурсу кращим був визнаний проект автора радянського герба Ю. Горюнова – кольорами щита пропонувалися синій і золотий.

Але в останній момент цей герб не пройшов затвердження у міськраді. 2 грудня 1993 р. Одеським міськвиконком таки був затверджений новий офіційний герб Одеси, але вже інший – перший за незалежної України. У рішенні сказано – «герб має традиційну форму геральдичного щита у срібній рамці. Фон герба розділений по горизонталі на дві рівні частини. Верхня частина – із червоного золота, нижня частина покрита гарячою емаллю червоно-оранжевого кольору. У центрі герба розташований срібний якір-кішка. Якір вінчає Золота Зірка Героя» [37]. 29 липня 1999 р. (автори проекту: П. Бондаренко, Ю. Вязовський, М. Емельянов, І. Калмакан, В. Савченко, художник Г. Фаєр) Одеською міською радою був затверджений герб Одеси. Остаточо герб територіальної громади Одеси був затверджений лише 29 квітня 2011 р. Ним став срібний якір-кішка з чотирма лапами на червоному полі. У червленому заокругленому щиті – срібний якір-кішка на чотирьох лапах. Щит укладений в золотий стилізований картуш і увінчаний золотою міською короною з трьох зубців, під якою – п'ятикутна Золота Зірка міста-героя, гранований золотом і діамантом [38].

Підготовка і формулювання концептуальних положень проекту статуту територіальної громади міста Одеси, тобто створення «міської конституції», відбулися ще до прийняття Конституції України і Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» у 1995 р. Ініціаторами підготовки статуту міста виступила постійна комісія Одеської міської ради із законності і правопорядку. Проект концепції пройшов обговорення у міській раді і знайшов підтримку серед депутатів. Однак протистояння серед міського політикуму не сприяло затвердженню документа.

Упродовж 1998–1999 рр. на розгляд було запропоновано три проекти статуту: від фахівців Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентів України (розробники – С. Саханенко, О. Якубовський,

М. Свіріна), проект «Хартія» (був схвалений постійною комісією міської ради Одеси з питань удосконалення структури управління містом (О. Мучник), проект М. Орзіха. Жоден з проектів не набув чинності. І лише у 2006 р. був підготовлений черговий проект Одеською міською громадською організацією «Лицем до лица» (за участі фонду «Відродження») – «Статут територіальної громади як основа для демократичного розвитку міста Одеси». Була створена робоча група з розробки проекту статуту, планувалося затвердити його на початку 2007 р. Перешкодою стала відсутність кворуму. 11 травня 2007 р. відбулися громадські слухання проекту статуту. Робоча група не виконала свого завдання і була розпущена. Черговою спробою обговорити статут був круглий стіл «Статут територіальної громади міста Одеси: проблеми і перспективи прийняття», проведений у червні 2008 р. У жовтні управління інформації міської ради організувало обговорення статуту у ЗМІ. Пройшовши шлях майже у шістнадцять років, територіальна громада Одеси нарешті 25 серпня 2011 р. отримала свій статут, який був зареєстрований Одеським міським управлінням юстиції [39]. У документі зазначалося: «Міська громада складається з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно проживають та зареєстровані на території міста Одеси. Члени міської громади мають рівні права на участь у міському самоврядуванні, крім випадків встановлених законодавством» [39].

Підсумовуючи, зазначимо, що серед причин, які викликають «вибух» інтересу до історії, є ускладнення й крах старих систем соціальної ідентифікації. Розглянувши історичні і соціокультурні засади політичної ідентичності міста Одеси, стверджуємо, що різноманітні питання гуманітарного спектра, до яких належать мовна політика, культура, політика пам'яті, міжнаціональні відносини, міжрегіональні соціокультурні відносини, визначаються як політика ідентичності. Процес істотного посилення значення етнокультурного чинника в структурі

самоідентифікації збігається за часом зі стрижневими змінами в економічному, політичному та соціальному житті. За цих умов етнічність опиняється в колі практичної політики.

1. Сквирская В. Одесса: «скользкий» город и ускользящий космополитизм / В. Сквирская, К. Хемфри // Вестник Евразии. – 2007. – №1. – С.87.

2. Гінріхс Ян Пауль. Міф Одеси / Ян Пауль Гінріхс / [З нідерландської мови переклав Ярослав Довгополий]. – К.: Дух і Літера, 2011. – С. 26.

3. Одесса многонациональная. – 2010. – № 4. – Сентябрь.

4. Жванецкий М. Собрание произведений в пяти томах / М. Жванецкий. – М.: Время, 2006. – Т.5. – С.126.

5. Одесса и одеситы в III тысячелетии. Вып. 1 / Автор-сост. Болгов В. В. – К., 2005. – С. 3.

6. Одесса – улицы, улицы... [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://odesskiy.com/ulitsi-v-istorii-odessi/odessa-ulici-ulici.html>

7. Пильский П. Лики городов / П. Пильский // Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса: «Маяк», 1990. – С.333.

8. Кто есть кто. 1794–1994. – Одесса: Окфа, 1999. – С. 533.

9. Надлер В. К. К истории изучения Одессы / В. К. Надлер. – Одесса, 1893. – С.47.

10. Короткие сведения и факты из жизни и истории Одессы. Хронология жизни города [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://odesskiy.com/chisto-fakti-iz-zhizni-i-istorii/korotkie-svedeniya-i-fakty-iz-zhizni-i-istorii-odessy-hronologiya-zhizni-goroda.html>

11. Губарь О. 100 вопросов «за Одессу» / О. Губарь. – Одесса: Киноцентр, 1994. – С.52.

12. Твен Марк. Простаки за границей или Путь новых паломников / Марк Твен // Классики литературы – об Одессе: Иван Долгорукий, Марк Твен, Пётр Пильский, Илья Ильф, Аркадий Аверченко, Семён Гехт, Зинаида Шишова, Владимир Жаботинский [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.promegalit.ru/publics.php?id=5422>

13. Коментар до перепису населення Російської імперії 1897 р. – Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. XLVII. – Одесса, 1904. – С. 46.

14. Kohl J.G. Russia: St. Petersburg, Moscow, Kharkoff, Riga, Odessa, the German provinces on the Baltic, the steppes, the Crimea,

and the interior of the Empire (abridged from the German) / J.G. Kohl. – London, 1842. – P. 420.

15. Атлас Д. Старая Одесса. Ее друзья и недруги / Д. Атлас. – Одесса, 1992 (репринт. изд. 1991 года). – С. 138, 141.

16. Спогади Володимира Жаботинського, відомого єврейського громадсько-політичного діяча, про Одесу початку ХХ ст. // Патриція Герлігі. Одеса. Історія міста, 1794–1914. – К.: Критика, 1999. – С. 241.

17. Дорошевич В. Одесский язык // Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса: «Маяк», 1990. – С.320–321.

18. Шишов В. Как рождаются одессизмы / В. Шишов // Вся Одесса. 1794–1994. Антология. Словарь. – М.: 1998. – С. 876.

19. Смирнов В. Одесский язык / В. Смирнов [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://odesskiy.com/valerij-smirnov-odesskij-jazyk/page-13.html>

20. Общие сведения по Одессе [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.igorkalinin.com/odessa/general.ru.html>

21. Аверченко А. Одесса / А. Аверченко // Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса: «Маяк», 1990. – С.325.

22. Познер М. С Одессой надо лично говорить / М. Познер. – Одесса, 2005. – С. 11.

23. Історія Одеси / Колектив авторів. Гол. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С.466.

24. Губарь О.: Одессит – это национальность? / О. Губарь // Вечерняя Одесса. – 2008. – 19 августа.

25. Я – одесский националист [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://profe-12.livejournal.com/134370.html>

26. Кордонский М. Лицо одесской национальности / М. Кордонский [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://old.russ.ru/culture/vystavka/20041119.html>

27. Что в имени твоём [Электронный ресурс] – Режим доступа: Топономика одесских улиц <http://odesskiy.com/ulitsi-v-istorii-odessi/toponomika-odesskix-ulic.html>

28. Статут територіальної громади міста Одеси [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/ua/announcements/36076/>

29. Саркисян К. Улицы рассказывают / К. Саркисян, М. Ставницер. – Одесса: «Маяк», 1967. – С.30–33.

30. Александров Р. Фактор в переименовании улиц / Р. Александров // Топономика одесских улиц [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://odesskiy.com/ulitsi-v-istorii-odessi/toponomika-odesskix-ulic.html>

31. Гансова Э. Социальная функция традиционных обществ в современном украинском обществе: одесское измерение /

Э. Гансова // Многонациональный одесский край. Документы. Очерки. Материалы. – Т. 3. – М., 1997. – С. 9.

32. Одеська Радянська Республіка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://znaimo.com.ua/>

33. Колесник Л. Демографический кризис в Украине как посттравматический синдром (региональный разрез) / Л. Колесник [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page3819.html>

34. Численность и состав населения Одесской области по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/odesa/>

35. Голубовская В. На краю родной Гипербореи / В. Голубовская. – Одесса, 2004. – С. 73.

36. Воропаева Т. Формування національної та релігійної ідентичності громадян України (1993–2010 рр.) / Т. Воропаева [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=107

37. Герб Одессы – прошлое, настоящее. Будущее? [Електронний ресурс] – Режим доступу http://dumskaya.net/news/Gerb_Odessa_-_proshloe_nastoyashee_Budushee_%28-006283/

38. Решение Одесского городского совета №707-VI от 29.04.2011 г. Об утверждении изображения и описания герба города Одессы и внесении изменений в официальную символику территориальной громады города Одессы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/ru/acts/council/34412/>

39. Статут міста Одеси [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/ru/announcements/33063>